

яка мала досліджувати призначення американської нації.¹¹⁰ Зрештою, нагадаємо, що формування нації - це процес, а не подія, щоденний, за словами Е. Ренана, племісцит щодо того, бути чи не бути нації і якою їй бути. Під час цього племісциту якісь символи, зв'язки, елементи переглядаються, набувають нового значення, підкреслюються, а інші витісняються на периферію. Те, що на попередніх етапах формування української нації релігія не відіграла вирішальної ролі у кристалізації колективної самосвідомості, не означає, що вона не зможе її відіграти в майбутньому. Відтак, проблема державно-церковних відносин, яка ніколи в історії незалежної України не була маргінальною, набирає особливої важливості.

*А. Юраш**

Парламентські вибори в Україні 2006 року у контексті загальних проблем політико-релігійної взаємодії

У контексті парламентських виборів в Україні 2006 року релігія, хоч і менш агресивно у порівнянні з попередніми виборчими кампаніями, але знову стала надзвичайно затребуваним фактором, до якого звертаються багато політиків та політичних сил задля досягнення конкретних електоральних цілей.

Не можна сказати, що над питаннями залучення релігії до виборчих процесів ніхто не застановлявся. Цілком справедливим цей висновок є й щодо останньої парламентської виборчої кампанії в Україні, яка дістала свого завершення весною 2006 року. Щоправда, в суспільному, чітко артикульованому на всіх рівнях (як формально, так і фіксовано у різний спосіб) усвідомленні цього феномену – використанні релігійних інституцій, символів, ідеології задля здійснення електоральних стратегій – домінують два підходи:

- або категоричне, свідоме, з певним ідеологічним опертям заперечення і відкидання будь-якої участі церковних та релігійних організацій у виборчому процесові;

- або таке ж свідоме, часто спекулятивне надуживання релігією з боку окремих політичних діячів чи політичних партій у формі прямого залучення релігійних організацій до реалізації передвиборчих технологій (участі в агітації за певного кандидата чи партію, релігійно-церковного обґрунтування конкретного ідеологічного спрямування чи програми партії тощо).

Водночас, майже ніхто реально не наголошує та не обґрунтовує, що релігійно-церковні структури та організації, які функціонують у рамках конкретного суспільства, об'єктивно не можуть не мати певних політичних преференцій, які стають найбільш очевидними саме під час виборчих змагань. Власне у такі періоди – максимальної мобілізації різноманітних політичних потуг та інтенцій під час відвертої боротьби задля отримання легітимних повноважень впливу на суспільно-політичні процеси у суспільстві у рамках політичного процесу – релігійні та церковні організації намагаються найбільш активно реалізувати та засвідчити ті суспільно-політичні орієнтації, які вони мають чи традиційно плекають. Про цей, умовно кажучи, “третій” спосіб усвідомлення та реалізації Церквами та релігійними організаціями об'єктивного політичного потенціалу (природного усвідомлення політичних преференцій та їх артикуляції) дуже часто забувають, вбачаючи в будь-якому ангажуванні релігійних структур до політичних процесів лише неприродний контекст чи надуживання.

Конкретно застановитися над всіма цими підходами та їх системно проаналізувати на основі найповнішого емпіричного матеріалу дозволила робота над моніторингом “Релігія і парламентські вибори 2006”, що охопив близько 60 медійних джерел трьох типів: пресові органи, аудіовізуальні ЗМІ та Інтернет-ресурси протягом трьох місяців – січень–березень 2006 року. Проект реалізувався Суспільно-гуманітарним консорціумом “Генеза” (м. Львів) у співпраці з Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України за підтримки Міжнародного фонду “Відродження”.

Жодна інша інституція в Україні, а тим більше – жоден з дослідників не ставив так широко та комплексно подібну проблему, прагнучи залучити до її з'ясування настільки значний обсяг фактологічного матеріалу, який дозволяє відстежувати не тільки тенденції, але й нюанси їхнього прояву та зреалізування за конкретних обставин. Усі інші спроби осягнення феномену – залучення релігійного чинника до здійснення електоральних стратегій під час конкретної виборчої кампанії (останніх парламентських виборів в Україні 2006 року зокрема) – у кращому випадку мають описовий характер, детермінований виключно емпіричним підходом до розгляду питання, а здебільшого відзначаються публіцистичністю, поверховістю чи навіть

¹¹⁰ Nye Russel B. This Almost Chosen People: Essays in the History of American Ideas. – East Lancing, 1966. – P. 164.

* Доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, к.політ.н.

моралізаторством, що є проявом первісного і дуже загального суспільного рефлексування щодо важливої соціальної і політичної проблеми. З одного боку, така ситуація свідчить про очевидне зацікавлення з боку соціуму відповідною проблематикою, а з іншого боку – переконує у тому, що глибина суспільної рефлексії не відповідає рівневі важливості теми і проблеми.

Після побіжного і загального відзначення головних рис двох традиційно домінуючих та одного, на наш погляд, найбільш адекватного й реалістичного підходу до з'ясування ролі й функцій релігії у виборчому процесі зокрема та в рамках політичного процесу загалом вважаємо за доречне зупинитися на цих підходах ґрунтовніше.

1. Прихильники першої традиційної концепції взаємовідносин релігії та політики виходять із тези про фіксоване у певних документах (наприклад, Конституції України чи в Законі „Про свободу совісті та релігійні організації” тощо) чи бажане з певних ідеологічних постулатів (наприклад, уявлень про формальну чистоту та абстрагованість релігійної ділянки від інших суспільних сфер) відсепарування релігійної та політичної суспільної ділянок. Послідовники цієї позиції вважають, що релігійні та політичні процеси мусять розвиватися за цілком різними, щонайменше, цілком незалежними траєкторіями. Саме тому автори багатьох публікацій вимагають аплікувати такий підхід на практиці, у реальному житті, у рамках поточного політичного процесу в першу чергу, категорично засуджуючи будь-які спроби наближення чи зближення двох суспільних сфер. Роблячи будь-які спроби класифікації чи систематизації у межах відповідної парадигми, її прибічників можна ділити хіба що за рівнем радикалізму в оцінці відповідних процесів та засудженні спроб поєднання релігійних і політичних компонентів у рамках виборчих кампаній.

2. Якщо будь-які поділи у рамках першої традиційної парадигми є доволі умовними, то в середовищі послідовників чи, принаймні, виразників другої позиції, яка толерує і навіть обґрунтовує можливість застосування релігійних компонентів (чинників) у рамках виборчих кампаній, можна провести більш зрозумілі та очевидні розмежування. Головним чином, наше зауваження стосується медіальних проявів відповідної тенденції.

По-перше, з числа тих, хто об'єктивно виражає подібні погляди, можна виокремити групу, в рамках якої автори лише позитивними фарбами змальовують відповідні ситуації, обмежуючись суто описовим рівнем, наприклад, детальними викладами ситуацій, що свідчать про особливі стосунки між окремими політиками та релігійними структурами чи релігійними лідерами. Фактично, в часі виборчих змагань саме такої форми набирають численні публікації та повідомлення в медіа, які є непрямою, прихованою рекламою, спрямованою на утвердження суспільних міфів про підтримку тієї чи іншої політичної сили або фігури з боку відповідних релігійних інституцій.

По-друге, доволі чисельною є й та група авторів та аналітиків, які, відштовхуючись від описово-емпіричного рівня, доводять доречність та вмотивованість особливих стосунків між політикою та релігією на вищому аналітичному рівні, обґрунтовуючи цей факт різноманітними причинами чи навіть комплексами причин. У середині цієї підгрупи також можна виокремити кілька варіантів і способів підходу до проблематики. Наприклад, якщо одні автори є надзвичайно агресивними в їхньому визначенні реалій і, особливо, у ставленні до релігійних інституцій, які є реальними опонентами щодо тих, яким фаворитизує відповідна політична сила, то інші, - навпаки, артикулюючи спеціальний рівень стосунків із певними релігійними інституціями, все ж не виявляють агресивності у ставленні до інших релігійних організацій.

З-поміж кількох ознак, які визначають параметри такого підходу, чи не головним є те, що його ідеологи та виразники у своєму вмотивуванні особливого партнерства між політичними та релігійними інституціями виходять з позицій та мотивацій суто політичних. Тобто, виглядає і, здебільшого, так є насправді, що логіка та рації політичні стають визначальними у детермінуванні та дефініюванні цієї парадигми, що автоматично ставить релігію та релігійні інституції у підрядне становище стосовно політичних організацій та інституцій, які цілком автоматично дістають ознак лідера-локомотива взаємоспівпраці по лінії релігія-політика. У такій конфігурації релігійним організаціям фактично не залишається іншого виходу, як лише у відповідний спосіб працювати на обслуговування інтересів відповідної політичної сили, виконуючи двоєдину функцію: з одного боку - легітимізації відповідного політичного руху чи партії, а з іншого - морально-етичного виправдання різноманітних акцій, які відбуваються чи то в рамках виборчої кампанії, чи то в рамках політичного процесу загалом.

Де-факто, за такого підходу, релігійна компонента розглядається як частина, до того ж підрядна, ширшого і більш серйозного суспільного тла, на якому головним чинником чи гравцем є політична сила, стосовно якої мають узгоджувати всі свої пріоритети та преференції інші учасники процесу. Отож, релігія і релігійні організації виступають у ролі інструментів досягнення конкретних прагматичних цілей, свідомо погоджуючись із власною інструментальністю, виправданням якої слугують міркування загальносуспільної доцільності.

Спостерігаючи за взаємодією релігійних і політичних чинників при цій другій, щойно основними параметрами визначеній формі взаємодії, кидається в очі той факт, що чільники як політичної сфери (стосовно них з цього приводу дивуватися жодним чином не доводиться), так і релігійні лідери погоджуються на таку модель співпраці і відповідного самопозиціонування в суспільній площині. Але якщо стосовно політичних діячів така позиція є зрозумілою і обумовленою всією сукупністю мотиваційних факторів, то стосовно релігійної сфери назвати однозначне сприйняття цієї моделі повністю логічним, вмотивованим чи бажаним у жодному випадку не можна, оскільки релігійні керівники змушені свідомо відмовлятися не тільки від будь-яких серйозних самостійних політичних амбіцій, але й, значною мірою, від власної незалежності з численних суспільних питань.

Серед головних причин констатованої вторинності релігійних чинників у реальних стосунках на ринку суспільно-політичних взаємодій і преференцій можна відзначати такі:

- вплив тоталітарної спадщини будь-якого гатунку (як радянського штабу, так і навіть ще дореволюційного зразка), яка постійно прагнула поставити релігійні інституції і, відповідно, релігійних лідерів у підрядне становище стосовно політичної сфери;

- нестабільність і слабкість самих релігійних інституцій (особливо за умов реальної сучасної української поліконфесійності і багатюрисдикційності), які шукають партнерів і союзників задля зміцнення власних позицій і самоутвердження на ринку духовних цінностей і преференцій;

- відсутність однозначних і усвідомлених стандартів з боку релігійних організацій (наприклад, чітких доктрин, а тим більше – практики застосування цих доктрин у реальних обставинах) власної присутності як гідного гравця на суспільному полі, тобто адоктринальність чи позадоктринальність у суспільно-політичному сенсі;

- об'єктивне підлаштовування релігійних організацій під пануючі у суспільстві стандарти, згідно з якими (та ще й у контексті тиску лібералізаційно-секуляристських тенденцій) релігію все більше усвідомлюють у рамках і термінах приватизаційних тенденцій і моделей: зосередження релігії у сфері приватно-особистісних виявів і преференцій без належного та очевидного її самовираження у сфері публічно-політичній.

3. Надзвичайно симптоматичним є порівняння описаної щойно парадигми з наступною, яку ми вважаємо за найбільш природну та адекватну стосовно обставин і реалій українського суспільного буття. Ця парадигма також передбачає зв'язок релігійної та політичної сфер, релігійних та політичних суб'єктів у межах поточної взаємодії, але, на відміну від попередньої схеми відносин між двома суспільними ділянками, не втілює в собі і не символізує будь-якого підкорення чи підпорядкування.

Суть цього підходу, як вже побіжно було відзначено на початку наших аналітичних розмірковувань, полягає у тому, що релігійні організації, функціонуючи у рамках певних суспільних утворень, прямо чи опосередковано висловлюють власні суспільно-політичні преференції та прагнуть їх реалізувати у рамках відповідних суспільно-політичних механізмів, беручи у той чи інший спосіб участь у політичному процесові, у виборчих кампаніях у першу чергу. При цьому релігійні організації виступають суб'єктами політичного процесу, відіграючи у ньому (чи то самостійно, чи у співдії з певними громадськими або політичними структурами) оригінальну роль, не перетворюючись на інструмент чи засіб досягнення політичних цілей та результатів з боку інших інституцій.

До речі, при другому, попередньо описаному типові взаємодії релігійні організації також можуть за певних обставин діставати різного типу дивіденди від залучення до політичного процесу. Але при цьому будь-які, умовно кажучи, „плоди” політичного ангажування для релігійних організацій стають наслідками не їхньої свідомої активності, а своєрідною платою з боку тих сил (громадських рухів, політичних партій, груп впливу, правлячих чи альтернативних еліт тощо), які були ініціаторами і промоторами ангажування релігійних структур до політичної діяльності. Тобто, результат стає реальністю не через свідому, цілеспрямовану, обґрунтовану та ідеологічно вмотивовану діяльність, а через стихійну, часто малоусвідомлену та підрядну діяльність як вторинного елемента й учасника політичного процесу.

Обґрунтовувана і пропонована нами як найбільш прийнятна в контексті сьогочасних українських реалій схема стосунків по лінії релігія-політика має багато рацій, які свідчать про її доречність і вмотивованість.

По-перше, така модель має дуже багато історичних прецедентів. Релігія протягом майже всієї української історії відіграла роль не тільки духовної опори нації, але й більш ніж сутнісного суспільного чинника, який одночасно виконував кілька надзвичайно важливих функцій:

- як елемента української ідентичності, так і одночасно як чинника, що цю ідентичність формував;

- як суспільного інституту, який у багатьох відношеннях був виразником і репрезентантом суспільних інтересів нації;

- як структури, що протягом багатьох історичних відрізків часу замінювала для українців, позбавлених не тільки власної державності, але й реальних впливів у рамках іншонаціональних утворень, не тільки всі чи більшість загальносуспільних інститутів, але й інститутів власне політичних.

Отже, наближеність політичної та релігійної сфер є одним із стійких елементів історичної пам'яті і свідомості як пересічних українців, так і українського етносу загалом. Відповідно, чіткі і досить впливові стереотипи і навіть схеми стосовно можливості і навіть потреби для релігійних організацій брати участь у поточному суспільному житті та політичній діяльності зокрема постійно жили у ментальній традиції українського етносу, знаходячи поживу та підтвердження з двох боків: і з боку власне релігійного (у формі свідомих чи навіть напівартикульованих інтенцій релігійних організацій), і з боку суспільно-політичного (у формі толерування і навіть очікування, умовно кажучи, „релігійної інтервенції” у відповідні процеси).

По-друге, обставини не тільки історичні, але й детерміновані фактами та процесами поточного моменту (маємо на увазі два останні десятиріччя) зумовлюють активне ангажування релігійних інституцій у політичне життя та вироблення у багатьох релігійних організацій власних політичних інтересів, концепцій і навіть прагматичних завдань та розрахунків.

У цьому контексті не можна забувати, що в сенсі відродження новочасної не тільки національної самосвідомості, але й утвердження засад та принципів державності релігійна сфера не тільки не відставала від сфери політичної, але й була попереду. У той час, коли тільки-но засновувались політичні структури, які відверто і офіційно декларували своєю метою утвердження незалежної української держави, то вже легально і доволі масово діяли церковні структури, які реалізували це гасло на практиці, втілюючи ідеали незалежності на практиці. Тобто, значною мірою саме релігійні інституції ставали ідеологічною і навіть організаційною базою (принаймні, підґрунтям) для розвитку відповідних суспільних рухів і навіть, у майбутньому, політичних партій.

Наприклад, якщо 1989 року так званий Народний Рух України За Перебудову (перша і базова для всіх інших інституцій національно-патріотичного спрямування суспільно-політична структура) ще тільки-но починав розгортати свою діяльність і виробляти ідеологічні принципи, спершу навіть не цілком чітко артикулюючи за головну мету досягнення повної політичної незалежності для України, то одночасно тоді вже повносило діяли Українська Автокефальна Православна Церква та Українська Греко-Католицька Церква. Якщо перша з вищеназваних Церков створила своєрідну ідеологічну модель відсепакування від метрополії і почала втілювати її на практиці, надихаючи до подібних кроків ширшу громадськість і в політичній площині також, то друга Церква – стала символом і виявом повноти національної свідомості, опертої на традиційні цінності, запозичені з історії (ідеологія повернення до „віри батьків”).

Окрім того, важливим мотивуючим чинником для релігійних організацій щодо їх активнішого ангажування до політичного процесу є теперішня поліконфесійна ситуація в державі, за якої церковно-релігійні організації змушені конкурувати одна з одною, а тому вони прагнуть і через сферу політичну дістати певні дивіденди та пріоритети, вбачаючи у такій діяльності ще одне важливе джерело самоутвердження та легітимізації. На наш погляд, цей програмний елемент об'єктивно присутній у практиці кожної з впливових українських Церков. Але якщо одні з них (це більшою мірою стосується Православних Церков) досить відверто декларують і навіть часто реалізують на практиці свої політичні інтереси, то інші (головним чином – УГКЦ) прагнуть досягати такого ж результату не настільки відверто, діючи через власні політичні лобі, еліти та через формування більш модерної стратегії у відповідній площині.

Таким чином, наявність певних політичних амбіцій та планів у діяльності та стратегії кожної з релігійних організацій є річчю об'єктивною, обґрунтованою і адекватною стосовно суспільно-політичних реалій у державі. Інша річ, наскільки природно, вмотивовано і фахово весь політичний потенціал втілюють самі релігійні організації та їхні партнери з політичного боку на практиці. Власне, вже згаданий моніторинг „Релігія і парламентські вибори 2006” дозволяє співставити констатовані речі: з одного боку, амбіції і політичні стратегії релігійних організацій, а з іншого – форми, методи і способи їхнього втілення на практиці.

Системно відстежуючи процеси на перетині політичної та церковно-релігійної ділянок протягом останньої фази парламентської виборчої кампанії, можна відзначити кілька особливостей та тенденцій, з яких окремі підтверджують традиційні схеми та уявлення про специфіку взаємодії релігійного і політичного у рамках виборчих процесів, а інші – свідчать про зародження нових стосунків і форм взаємодії.

Серед звичних для українського суспільства тенденцій слід відзначити такі. Хоч релігійні та інші проблеми духовної сфери не належать до пріоритетних питань, які знаходять відображення у програмних документах українських партій та блоків, що беруть участь у виборах (за окремими винятками, наприклад програми “Блоку Безпартійних “Сонце” та Соціально-християнської партії), але у реальній діяльності та передвиборчій активності партій акцентування на формах і способах взаємодії з релігійними організаціями

займає незмірно більше і доволі вагоме місце. Більшість суб'єктів політичного процесу, які мають згадки про релігійні проблеми у своїх програмах, декларують рівне ставлення до всіх Церков та релігійних організацій. При цьому в реальності ці ж політичні сили вибудовують спеціальні стосунки з окремими з церковно-релігійних структур.

Значним і вагомим з боку окремих політичних сил (наприклад, Партії регіонів з одного боку та Українського Народного Блоку Костенка і Плюща з іншого боку) залишається рівень зовнішньої самоідентифікації з певними Церквами і релігійними організаціями, які у свідомості конкретних політиків дістають риси і характеристики стратегічних партнерів чи генетично близьких союзників.

Розбіжності між формальною та реальною позицією щодо проблем церковно-політичної взаємодії характерні не тільки для політичних партій та блоків, але й для церковних структур: ледь не всі церковні лідери виступили з офіційними зверненнями, в яких закликають до неупередженості та пріоритету моральності при виборі політичної сили, але при цьому, здебільшого, формують певний рівень взаєморозуміння та співпраці з конкретною політичною партією чи політичним блоком.

Після певного періоду зменшення уваги з боку церковних діячів до безпосередньої участі в діяльності представницьких органів влади прагнення священнослужителів та наближених до Церкви громадських діячів дістати депутатський мандат стає знову надзвичайно популярним і визнаним на всіх рівнях. В якості кандидатів у депутати активно пробують себе не тільки священнослужителі так званих традиційних Церков, але й духівництво протестантських та окремих новітніх течій. Означена тенденція ще не вповні простежується в контексті виборів до Верховної Ради, але вона на повну силу дається взнаки, коли мова йде про обрання депутатів місцевих (обласних, районних, міських, селищних) рад. Одним із новаторських елементів останньої виборчої кампанії можна вважати масове поширення нової схеми взаємостосунків між церковними лідерами та політичними партіями чи блоками: взамін за обіцянку придбати для конкретної політичної сили певну кількість голосів представників духівництва запрошують до виборчих списків.

Серед тенденцій, які тільки народжуються чи починають набувати конкретніших форм, відзначимо такі.

Для значної кількості суб'єктів виборчого процесу стало все більш звичним спеціальне наголошення на пріоритетності співпраці чи можливості надання в інший спосіб пріоритетів для певної конфесії (наприклад, Православ'ю) чи Церкви. У першу чергу, це стосується тих політичних сил, які роблять спеціальний наголос на потребі для України будувати особливі стосунки з Росією, а тому в контексті такої світоглядної та ідеологічної спрямованості виглядає не тільки логічною, але й необхідною побудова близьких стосунків із тією гілкою Української Православної Церкви, яка перебуває в юрисдикції Московського Патріархату. Однозначно і відверто така орієнтованість зафіксована у програмних документах Комуністичної партії України, Блоку Наталії Вітренко "Народна опозиція" Прогресивної соціалістичної партії України, виборчого блоку "Держава – Трудовий Союз", виборчого блоку політичних партій "За Союз", "Партії політики ПУТІНА".

На противагу означеній щойно тенденції для інших політичних сил (Український Народний Блок Костенка і Плюща, Українська Консервативна партія) принципового значення набуває необхідність формалізованого зазначення партнерських стосунків із іншим табором у середовищі Українського Православ'я: Церкви чи Церков, які своїм стратегічним завданням бачать утворення Єдиної Помісної Церкви.

*А.Колодний**

Політичні партії України в контексті міжконфесійних відносин

Таблиця, видрукувана нижче, подає у формалізованому вигляді відповідні положення-судження, а то й цілі блоки, передвиборчих програм суб'єктів виборчих парламентських перегонів 2006 року. В програмах, зрозуміло, вони мають різне словесне вираження. Характерно, що слово «Бог» в різних контекстах зустрічається лише в п'яти програмах, що засвідчує той факт, що до релігії партії виборчих перегонів ставилися переважно функціонально, а не духовно. «За свободу совісті» - це положення зустрічається в програмах лише двічі. Воно, як відомо, передбачає як право вірити, так і право бути невіруючим. «За свободу віросповідань» - це положення подає демократичне, зафіксоване і Конституцією

* Заступник директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н., професор.